

BOQONNAA SHAN

JAALALA BIYYAA

kaayyoolee boqonnaa :Boqonnaa kana barattee yoo xumurtu:

- *Wantootaa jaalala biyyaa ibsan ni hubatta.*
- *Faaydaa seenaa biyyaa beekuun jaalala biyyaa cimsuu irratti qabu ni bar-atta.*
- *Kaayyoo kenna tajaajila tolaa ni hubatta.*
- *Karaa lammummaan ittiin argamu ni beekta.*

5.1 Jaalala Biyyaa

5.1.1 Haalawwan Jaalala Biyyaa Cimsuuf Barbaachisoo Ta'an

Warra afaan baayyee warra yeeduu hedduu. Seenaa boonsaa keenya kan addunyaatti dhagahamu. Karaan misoomaa keenya daandiin ishee bal'aa.

Nu ummata nagaa abbaa abdii guddaa Handarii bifa tokkoo waliin balali'an Warra bifa hedduu tokkummaa jabeessee waliin bareechisu. Nu ilmaan Itoophiyaa waadaa siif haa gallu

Guddina misoomaaf simaaf haa wareegamnu. Dhiigaa fi onnee keenyas sirraa hin hanbifannu.

(Barruulee <<Hibra Biheer >>

Sadaasa 2000 irra kan fudhatame)

- *Walaloon armaan olitti dhiyaate qabiyyeen isaa maal akka ta'e ibsi?*
- *Walaloo kana keessatti waa-yeen sabaa fi sab-lammootaa haala kamiin ibsame?*

Falmii Barattootaa

Barattoonni mana barnoota Adawaa Dil ji'oota sadi sadiin sagantaa falmii qabu. Falmitoonni ji'a kanaa barattoota kutaa jahaffaa daree "A" "B" fi "C" ti. Mata dureen falmiif dhiyaatan "Haalawwan jaalala biyyaa cimsuuf barbaachisoo ta'an" kan jedhuu dha.

Barattoota daree "A" bakka bu'anii kan falman Bitsa'aatii fi Hayyaloom dha. Barattoonni kun lamaan mata dureen isaan falmiidhaaf filatan "Jaalala biyyaa cimsuuf mirgi namoota dhuunfaa fi garee kabajamuu qaba" yaada jedhamu dha.

Mata duree kana keessatti qabxiilee akkamii falmii irratti yoo dhiyeessan mooyachuu akka danda'an yaada hiri-yoota daree isaanii waliin mari'achaa jiru.

Barattota Daree “B” bakka bu’anii kan falman immoo Obsee fi Abiloo jedhamu. Barattoonni kunneen lamaan mata dureen isaan falmiif qopheessan “Jaalala biyyaa cimsuuf hojmaanniloogummaa baduu qaba” kan jedhuu dha

Barattoonni daree isaaniillee qabxiilee falmii barattoonni kun dhiyeffatan irratti hundaa’aniigorsa kanatti aanu kennaniifii jiru.

- A) Biyya keessatti haalli murtiin haqummaa itti kennamu hojmaata loogummaatiin kan guutame yoo ta’e jaalalli lammiileen biyya isaa-niitiif qaban ni xinnaata
- B) Dubartootaa fi warra dhiiraa gidduu carraan barumsaa fi hojii argachuun loogummaan kan hojjatamu taanaan jaalalli lammiileen biyya keenyaaf qaban ni hir’ata
- C) Namni Kamiyyuu uumamaan walqixa waan ta’eef daa’imman, dubartoota akkasums jaarsootaaf eegumsii fi kunuunsi addaa god-hamuufii hin qabaatu.

Barattoota daree “C” bakka bu’anii kan falman Ababaayyehushii fi Ahimad dha.

Ababaayyehushii fi Ahimad qabxileen isaan falmiif dhiyeessan mata dureen isaa “seenaa naannoo fi biyyaa beekuun jaalala biyyaa akka cimsu godha” kan jedhu dha. Ababaayye-hushii fi Ahimad qabxiin falmii isaanii kan xiyyeeffate qabxiilee gurguddoo sadi irratti.

1. Miirri jaalala biyyaa seenaa maatii qo’achuu fi haalan beekuu irraa eegaluun guddata.
2. Naannoo keenyatti iddoowwan adda addaa kan akka hambaalee, seenaa fi aadaa sabaa fi sablammootaatiif ilaalcha addaa yoo kennine miirri jaalala biyyaaf qabnu ni daraara.
3. Seenaa boonsaa biyya keenyaa irratti beekumsa gahaa ta’e yoo qabaannemiirri jaalala biyyaaf qabnu bu’uura gaarii akka qabaatu ta’a.

Gilgala 1

Bu’ura barreeffamaatiin gaaffilee armaan gadiitiif deebii kennaa

1. Bitsa’aatii fi Hayyaaloom falmii ture mo’achuu akka danda’an mata duree isaanii jalatti qabxiilee akkamii dhiyeessuu akka qabaatan gorsa kennituuf?
2. Hiriyoonna Obsee fi Abiloo qabxiilee falmiif ta’an jechuun qubee A-C tti kennaniif irratti walii galtuu? Irratti mari’adhaa.
3. Ababaayyehushii fi Ahimad qabxileen tokkoo tokkoon isaanii kaasuu qabaatan ilaalchisee hiriyoota daree keetii waliin gareen irratti mari’adhaatii gabaasa barreeffamaan qopheessuun barsiisaa kees-saniif dhiyeessaa?

Miirri jaalala biyyaa kan cimuu lammiin tokkoon tokkoon isaa mirgi dhuunfaa fi garee loogummaa irra walab ta'e yoo kabajameef dha. Mirgi sabaa fi sablemmootaa yoo kabajame, olaant-ummaan seeraa yoo mirkanaa'e, jabaatanii barachuu fi hojjachuun aadaa lammii hundaa yoo ta'e, miirri jaalala biyyaa ni guddata. Haa ta'u malee, mirgi lammiiileeyoo hin kabajamin, lafa biyyattii (lafa, tulluuwwan, laggeenii fi biqiltoota) kophaatti jaalachuun qofti mataa isaatiin gatii hin qabu. Hawaasni hojimaatni loogummaa itti daraare keessa jiraatu miira jaalala biyyaa osoo hin ta'in miira dukka-naa'aa ta'e qabaata.

Biyya balaa kamirraayyuu ittisuu fi, mataa ofiillee wantoota miidhaa biyya irra geessisuu danda'an irraa eeguun, mallattoo lammii biyya ofii jaalatu ti.

Gilgala - 2

Barreeffama armaan olitti dhiyaate ka'umsa godhachuudhaan gaaffilee armaan gadii hiriyoota keessan waliin irratti mari'adhaa.

1. Teessuma lafaa qofa dinqisiifachuun jaajala biyyaaf qabnu mul'isuu hin danda'u kan jedhame maaliif?
2. Hawaasa loogummaan keessatti hin mul'anne kee-ssatti, bu'aan wal jaalachuun fi wal kabajuu maal ta'uu danda'a?
3. Isin biyya keessan jaalachuun keessan maal gochuudhaan mul'istu?

5.2 Gocha Miidhaa Qabuu Fi Isa Badaa Ta'e

5.2.1. Qabeenyaa Tajaajila Waleetiif Kun uunsa Gochuu Dhiisuu

- **Qabeenyaa tajaajila walee kanneen jedhaman kam fa'i?**

Gocha fakkeenya gaarii ta'u

Manni barnootaa <<Iwqat Faanaa>> gumii beekamaa "jaalala biyyaa" jedhuun moggaafame qaba. Gumiin jaalala biyyaa jedhamu kun miseensoonni isaa barsiisootaa fi baratota dha. Miseensoonni gumii kanaa yeroo hunda sochii fakkeenya gaarii ta'e godhaniin, dhabbata beekamaa addunyaaleessaa "UNICEF jedhamu irraa badhaasa addaa argachuu danda'aniiru. Yeroo dhiyoo kana dallaa mana barnootaa isaanii keessatti egziibis-hiniin isaan qopheessan daawwatoota hedduun dinqisiifamee jira.

Qophiin daawwannaa (egziibiishinii) kun kan dhiyaate ayyaana waggaa ma-na barnootaa irratti waan ta'eef maa-tiin barattootaa hedduun argamanii turan. Qophiin dhiyate kun kutaa saditti kan goodamee dha. Qabiyyeen qophii kanaa akka armaan gaditti dhiyaatee jira.

Agarsiifni qophii kutaa jalqabaa kan dhiyaate mana kitaabaa mana barnootichaa keessatti dha. Gara mana kitaabaa yeroo seenamu fakkiiwwan kitaabbilee adda addaa keessaa tatarsa'asanii fudhatamuu isaanii agaersiisu ni

mul'ata. Dhaaba mana kitaabaa irratti barreeffamni "dhaloonni nu gaa-fata" jedhu barreeffameera.

Fakkii 5.1 Kitaabilee babbaqaanii fi manca'an

Agarsiisa kutaa lammaffaa keessatti immoo eegumsa dhabuu irraa kan ka'e meeshaalee caccaban kan akka teessoo, gabatee gurraacha, minjaalotaa fi meeshaaleen mana yaalii walitti qabamaniiru. Dhaaba kutaa kanaa irratti <<Meeshaaleef of eeggannoo gochuu dhabuun nu jalaa caccaban>> jedhu ni jira.

Fakkii 5.2 Teessumaa fi minjaalota caccaban

Agarsiisa kutaa sadaffaa keessatti yaadannoo fi kitaabbilee barattootaan biinxaman, kobbee ykn qalama manca'ee fi qubeessawwan xixiqqoon walitti qabamanii mul'atu. Dhaaba daree.

kanaa irratti barreeffamni "kana keessaa kan kee isa kam?" jedhu barreeffameera

Fakkii 5.3 Qalamootaa fi qubeessaa bulga'ee fi cacca be

Qophiin xumuramee keessumoonni kutaalee keessaa yeroo bahan, barattoota balbala irra dhaabbatanii keessumeessaniin kaardiin xixinnoon ni qoodamaaf. Yaadni kaardiilee kana irratti barreeffame"Nutii takkaa dantaa dhabummaan nu irratti murteeffameera. Kitaabbilee fi meeshaalee barumsaa hafaniif kunuunsi akka godhamu amaanaa dhaammanneerra." jedha.

Gilgaala –3**Gaaffilee armaan gadii deebisaa.**

1. Agarsiisni armaan olitti miseensota “gumii jaalala biyyaa”tiin dhiyaate miira akkamii isin keessatti uumee jira?
2. Isin hoo meeshaalee walee mana barnoota keessanii akkamitti kunuunsitanii qab-Odu?

Mana barnootaa keessatti meeshaaleen tajaajila waleetiif oolan adeemsa baruu fi barsiisuutiif murteessaa dha. Biyyi keenya qabeenya muraasa qabdu irraa meeshaalee tajaajila waleef oolan manneen barnootaat iif akka guutaman godhaa jirti. Barattoonnis meeshaalee kana of eeggannoon qabuu qaban. Teessoon of eeggannoon qabamuu dhabuu irraa kan ka'e yoo cabe kan miidhamu barataa dha. Dareen barattoonni keessatti baratan keessi isaa yoo bubuqqa'e miidhamuu fayyaaf kan saaxilamu barataa fi barsiisaa dha.

Meeshaalee barumsaa dhuunfaa fi waleen itti tajajilamnu of eeggannoon qabuu dhabuun kan miidhu matuma keenya, maatii fi biyya dha. Kana waan ta'eef lammiin kamiyyuu meeshaalee kana of eeggannoon qabuuf itti gaafatamummaa qaba.

Hojii Garee

1. *Meeshaalee tajaajila walee mana barnoota keessanii tarreessuun, meeshaaleen kunneen miidhaan akka irra hin geenye, akkamitti akka qabamuu qaban gareenirra-ttimari'adhaatii gabaasa barreeff-amaan barsiisaa keessaniif dhiyeessa.*

5.2.2 Balfaa Iddoo Adda Addatti Gat-uu, Mana Fincaaniitti Seeraan Fayyadamuu Dhabuu

- *Mana fincaaniitti sirnaan fayyadamuu dhabuu fi balfaa bakka adda addaatti gatuun rakkoo attamii fiduu danda'a?*

Iskaawutoota ganda qulqulluu

Dargagoonni ganda qulqulluu walgahanii garee Iskaawitii hundeessaniiru. Gareen Iskaawutii kun miseensoota kudha lama kan qabu yoo ta'u hojiin ijoo isaanii qulqullina naannoo isaanii eeguu dha. Miseensoota kanaaf, uffata danbii qopheessee kan kenneef waajjira ganda isaanii ti. Dargagoonni kunneen ganda jireenya isaanii keessatti sagantaa mataa isaanii qopheeffatanii ganda keessa naanna'uun ni qulqulleessuu. Haala qulqullinaa ni to'atu. Boolli bishaan keessa yaa'u akka hin cufamne, dirreen isaan itti taphatan akka hin xuroofne qabatamaan hirmaachaa to'annaa geggeessu. Jiraataan naannoo sanaa balfa iddoo argetti akka

hin ganne barumsa kennu; barreeffamaa fi poostaroota adda addaa maxxansuun hawaasa ni kakaasu. Miseensoonni iskaawutii kun fakkeenya gaarii ta'uudhaan hojjatanii hawaasas hojjachiisu. Barreeffama naannoo isaanitti maxxansan keessaa:-

“Balfi abbuma xureessa”

“Anii fi balfi wal hin agarru”

“Naannoo kiyya qulqullinaan haa beekkamtu”

“Manni fincaanii kiyya qulqulluudha”.

“Ani naannoo kiyatti dantaa dhabummaan beekamu hin qabu” kan jedhaman fa'atu keessatti argama.

Naannoo iskwutoonni jiraatan keessatti namoonni balfa iddoo arganitti gatan yookiin karaa irratti harcaasan hin mul'atan. Namoota mana fincaanii tajaajila waleetiif oolu karaa danta dhabummaan itti fayyadamanii fi fayy-aa hawaasaa balaa irra buusaniif akkasumas namoota gocha yaraa raawwatan, namoota naannoo irraa filatamaniin adabbiin irratti murtaa'a.

Namoonni kamiyyuu hojiiwwan miseensota Iskaawutiitiin hojjataman ceephanii fi hojiin akka hin hojjatamne dura dhaabbatanii gufuu ta'an, namoota filatamaniin ni adabamu. Haaluma kanaan bakkeewwan kanaan dura balfi itti gatamaa turan yeroo ammaa bakka biqiltuuwwan itti oomishaman ta'anii jiru. Meeshaan balfi itti haramuu

fi manni fincaaniis qulqullinni isaanii eegamuu danda'ee jira. Fakkeenya gaarii dargaggoonni raawwatan kana irraa ka'uudhaan gandichi maqaa “qulqulluu” jedhuun moggaafamee jira.

Gilgaala 4

Haala barreeffamaatiin gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Gochi Iskaawutoonni ganda qulqulluu, barumsa akkamii akka isinii dabarse hiriyoota keessaniif ibsaa.
2. Haalli qulqullina naannoo keessanii maal fakkaata?
3. Naannoo keessan keessa dargaggoonni akka iskaawutoota ganda qulqulluu kanatti fakkeenya gaarii ta'an jiruu?

Fakkii 5.4 Balfaan haalaan yoo gatamuu baate fayyaa irratti rakkoo fida.

Fakkii 5.5 Manni fincaanii waliin fayyadaman qulqullini isaa egamuu qaba

- **Fakkiiwwan kana irraa maal barattuu?**
- **Naannoo keessanitti rakkoon akkanaa ni mul'ataa?**

Balfa iddoo argametti gatuu fi harc-aasuun fayyaa irratti miidhaa guddaa geessisa.

Naannoon keessanitti iddoon balfi itti gatamu qulqullinaan yoo qabamuu baate tisiisni balfa irraa ka'u fayyaa jiraattota naannoo irratti rakkoo fida. Sareen talaallii hin argatin, waraabessii fi bineesoanni adda addaa naannawa balfaa kanaa waan hin dhabamneef miidhaa olaanaa ta'e fiduu ni danda'u. Mana fincaanii of eeggannoodhan qabuu dhabuu irraa kan ka'e jiraattoonni naannoo dhukubaalee daddarbaan miidhamuu ni danda'u. Gochawwan akka kanaa of eeggannaa gochuu dhiisuun raawwatan akka sirraa'an dargaggoonni hojii qabatamaa ta'e hojjechuu danda'u.

Gilgaala - 5

Gaaffilee armaan gadii irratti mari'adhaa.

1. Rakkolee naannoon xuraa'uu fi manni fincaanii haalaan qabamuu dhabuun kan ka'e uumamuu danda'an irratti gareen mari'adhaa.
2. Dhimmoota naannoo keessanitti dantaa dhabummaan raawwatan irratti gareen mari'adhaa.
3. Barreeffama gabaabaa tokko mata duree "Naannoo kiyya qulqullinaan eeguun gahee koo ti" jedhuun qopheessaa.

5.3 Amaloota Gaarii

5.3.1 Gocha Badaa Kamiyyuu Mormuu

"Jaannataa fi azaabni jiraatus jiraachuus baatu, Hammeenya irra gaarummaa wayya" (Jechama ummataa)

- **Jchama ummataa kun amala gaarii akka jabeeffannu barumsa akkamii nuu kenna?**

Saree Amanamaa

Qotee bulaan tokko saree baayyee jaallatu qaba ture. Sareen kun amanamaa fi amala isaatiin kan galat-oofamee dha. Sareen kun mana gooftaa isaa dammaqinaan eegaa ture. Binen-sotiin biroo dallawaa fi horii isaa akka itti hin uggaamne dammaqinaan irraa ittisaa ture. Sababa saree kanaatiin

hattuun mana qotee bulaa kanaa itti uggamuu hin dandeenye. Qotee bulaan kun yeroo tokko waan rakkateef namicha dureessa tokko irraa saree kana qabsiisee qarshii liqeffate. Qarsihiin liqeffate xumuramee hanga kaffalamutti saricha abbaa qarshii irraa liqeffateef dabarsee kenneera. Sareen kun rakkoo goftaa isaa hubatee haaluma kanaan dura mana goftaa isaa eegaa tureen manaa fi qabeenya goftaan isaa qarshii irraa liqeffatee dammaqinaa fi amantummaan hattoota irraa ittisuun tajaajiluu jalqabeera. Guyyaa tokko ilmi namticha maallaqa liqeessee dhibamee siree irra ciisaa jiruu bofti guddaan tokko mana irra looyaa dhufe. Saree kun sochii bofti gochaa jiru kana hordofaa waan tureef saffisaan qabee cicciree ajjeessuun daa'imni kun bofaan akka hin nyaatamne godheera.

Goftaan lammaffaan saree kanaa gocha gaarii saree kanaan raawwatameen waan gammadeef, saricha gara goftaa isaa duraatti deebisuuf murteesseera. Haaluma kanaan morma saree kanaa irratti xalayaa galataa rarraasee gara goftaa isa duraatti akka deebi'u eebbisee geggeesse. Yaa ta'u malee, namni armaan dura sareen kun hattummaan saaxilee fi goftaa saree kanaa hin jaalanne tokko saree fi goftaa saree wal-lolchiisee saree kana irra miidhaan akka gahu toftaa tokko umee. Namichi kun dursee gara mana goftaa sarichaa deemuudhaan, sareen

kun goftaa isa lammaffaaf akka ajajamuu didee fi namtichis saricha gara isaatti deebisuuf akka yaadaa jiru soba qindeessee itti hime. Goftaan saree inni duraa gocha saree kanaatti gadduudhaan maallaqa liqeffate deebisuuf qabatee gara namicha maallaqa irraa liqeffatee deemaa osoo jiruu, sareen kun immoo gara goftaa isaa kan duriitti dhufaa osoo jiruu karaa irratti walitti dhufan. Sarichis goftaa isaa yeroo argu haaluma kanaan duraatiin jaalala qabuuf ibsuufii eegale. Haa ta'u malee goftaan sarichaa badii sarichi namticha mallaqaa irraa liqeffatee irratti raaw-wate jechuun itti himame irraa kan ka'e sarichi badee gara mana goftaa durii galaa kan jiru waan itti fakkaateef ulee qabatee deemuun al-tokko yoo rukutu sarichi battaalumatti du'e. Qotee bulichi dhaabbatee gaddeereeffa sarichaa osoo ilaalu xalayaa morma sarichaa irratti hidhame arge. Xalayaa kana saaqee yoo dubbisu, gocha gaarii sareen kun raawatee kan ibsuu fi xalayaa galataaf barreffame ta'uu isaa hubate. Gocha gaarii sareen kun qabuun dureessi liqaa qotee bulaa liqeessee ture kan dhiiseef ta'uu kan ibsu ture. Goftaan sarichaas xalayaa ilaalee icciticha erga beekkeen booda mararfatee boo'uudhaan gochi raawwate kun garaa isa nyaatee gadduu eegale.

(madda Kabbadaa Mikaa'eel hiibboo fi Mammaaksa, Kitaaba lammaffa maxxensaa 6ffaa bara 1994)

Gilgaala - 6**Seenaa armaan olitti ibsame bu'uura gochuun gaaffilee armaan gadii deebisaa.**

1. Gaarummaan amala saree haala kamiin ibsame?
2. Sarichi loogii tokko malee mana goftaa isaatii fi mana nama goftaa isaatii maalla liqeesseef walqixxu-mmaan tajaajilaa ture. Gocha kana irraa maal baratte?
3. Sarichi du'uu kan danda'e sababa maaliin ture?
4. Sareen haala kanaan hattuu saaxiluu fi gocha gaarummaa qabu yoo agarsiisu, isin irraa amala akkamiitu eegama jettanii yaaddu?

Amalli gaariin namummaa nama tokkoo jaalatamaa taasisa. Amalli gaariin duursa irratti abbaa fayyada. Namni amala gaariin yeroo hundaa galatsoonfamuu gammachuu argata. Nama dhukkubsate gaafachuun, nama rakkate gargaaruun, nama abdiin kutate jajjabeessuun, namoota hangafaa fi quxisuu ta'aniif kabajaa sirrii ta'e kennuun, fedhii keenyaan qofa kan raawwatan osoo hin ta'in, dirqama namummaa keenyaas dha. Amalli gaariin nurratti mul'atu namoota birootiif faayidaa kan qabu ta'ee argama. Amalli gaariin miseensoota maatii, ollaa, naa-

nnoo, hiriyyaa mana barnootaa, hawaasa naannoo biratti namni gaariin kan ittiin beekamu dha. Namoonni amala gaarii hin qabne fudha tamni hawaasa keessatti qaban baayyee gadaanaa dha.

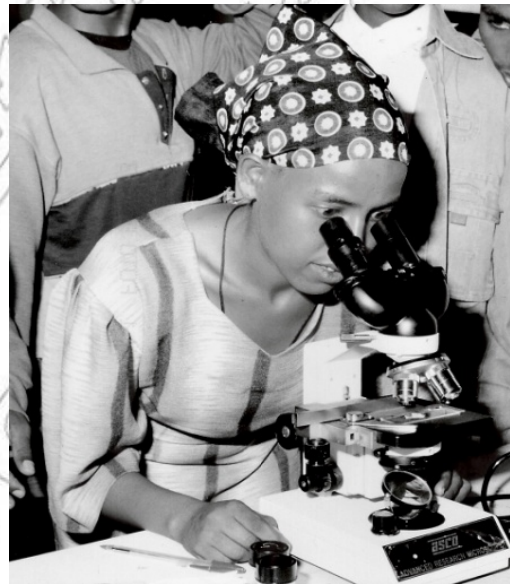
Gochaalee namoota biroo miidhuu danda'anii fi hojimaata loogummaa qaban ciminaan mormuun, gocha amala gaarummaa isa biroo ti. Fakkkeenyaaf, namni naannoo keenyatti hanna irratti bobba'e jiraachuu isaa osoo beenknuu maaltu na galche jennee yoo bira dabarra ta'e nullee badii raawwatamaa jiruuf deggarsa keennuu keenya akka ta'e hubachuu qabna.

Nama tokko hattuu miidhaa irraan gahaa jiraachuu osuma agarruu kan bira dabarru taanaan gama biraatiin nu illee rakkoon wal fakkaatu osoo nu qunnamee gargaarsa nama biraa haala kamiin gaafachuu dandeenya?

Gilgaala- 7

1. Gabateewwan armaan gadii yaadannoo keessan irratti gara galchuun, amaloota jajjabeeffamuu qaban jettanii fi gochaalee mormuu qaban adda baasuun agarsiisaa.

Amala gaarummaa jajjabeeffamuu qabu	Gocha badaa mormamuu qabu
- Mana keessatti 1.Fkn.Angafaaf ajejamuu 2. 3.	- Mana barnootaa keessatti 1. Fkn.Namoota meeshaalee tajaajila walee balleessan kallatiin saaxiluu dhabuu 2. 3.
- Mana barnootaa keessatti 1.Fkn.. Yeroo kabajanii barumsa irratti argamuu 2. 3.	- Naannoo keessatti 1. Namoota qulqullina naannoo irratti rakkoo uuman ifaan mormuu dhabuu 2. 3.
Naannoo kootti 1. Fkn.Gocha fakkeenya gaarii ta'e raawachuu 2.	- Mana keessatti 1.Sobaan miseensota maatii walitti buusuu 2.

Fakkii 5.6 Jabaatanii hojjechuun hiyyummaa dhabamsiisuun ni danda'ama.

5.4. Hiyyummaa Dhabamsiisuu

5.4.1. Imaammataa Fi Tarsiimoo Misoomaa Hiyyummaa Balleessuuf Barbaachisan

- **Fakkii tokko kan birootiin wal-bira qabuun, ergaa maalii akka dabarsan hiriyoota keessan waliin irratti mari'adhaa?**

Ijoollee Ganda Iffooyitaa

Wanti Daamxee, Bongar, Radaa'ii fi Saaguree akka beekaman godhe amala godhee isaan qaban ture .Dargaggoonni kun hundi, ni hatu, ni mach-aa'u, araada adda addaaf kan saaxi-laman turan. Amala badaa ijoolleen kun

qabaniin maatii fi namoonni naannoo bayyee gaddaniiru. Yeroo hundaa poolisiin qabamanii waan hidha-maniif, yoo qe'ee irraa dhabaman, Damxeen faan eessa dhaqan yoo jedhamu "Komboloojoo" galanii jiru jedhamaa ture. Komboloojoo kan jed-han mana hidhaan dha. Umrii isaanii walakkaa isaa bifa kanaan erga jiraa-tanii booda, dargaggeessa fakkeenya garii ta'ee fi naannoo Birbirsoo jedh-amu keessa jiraatuun jireenyi isaanii jijjiirame.

Tattaaffii cimaa Birbirsoon godhaen dargagoonni arfanuu araada adda addaa irraa walaba ta'aniiru. Keessattuu haala imaammata misoomaa fi tarsiimoo mootummaan dagagoonni fayyadamoo akka ta'an baaseen karaa waajjira ganda isaaniitiin konkolaataa dhiquu akka eegalan haalli mijaa'efii jira. Daamxee, Bongar, Radaa'ii fi fi Saagureen amanamummaa fi dammaqinaan konkolaataa dhiquu waan eegalaniif maamm iltoota isaanii biratti yeroo gabaabaa keessatti jaalatamoo ta'aanii jiru. Hojiin isaanii bu'aa qabeessa waan ta'eef qabeenya guddaa kuufachuus danda'aniiru.

Dargagoota kan biroo hawaasa naannoo rakkisaa turanis hojii kennaniifii jireenyi isaanii jijjiramuu danda'ee jira. Kana irraa darbaniis ijoollaa karaa irra jiraatan kan lakkoofsi isaanii kudhan ta'an jireenya karaa irraa baasanii uffata bitaniifii nyaataa fi kaffaltii mana barnootaatiif baajata ramadaniifii barsiisaa jiru. Maqaan

dhaabbanni hiriyoonna afran kunniin hundeessan inni duraan ittiin beekamu jijjiiramee moggaasni "Iffoy-taa" jedhamu kennameef. (Bara 1999 Televiziyinii Itoophiyaatiin irra deddeebi'ee kan dhiyaate irraa fooyya'ee kan fudhatame)

Gilgala- 8

Seenaa armaan olitti dhiyaate ka'umsa gochuun gaafilee armaan gadii deebisaa.

1. Haala jijjiirama jireenya Daamxee fi hiriyoota isaa booda, bu'aaleen gaariin argaman maal dha.?
2. Dargaggoota jireenyi isaanii badaa ta'e haala jireenya isaanii jijjiiruuf maaltu godhamuu qaba?
3. Hiyyummaay eroo dhumaaf biyya keenya keessaa balleessuuf fayyidaalee imaammannii fi tarsiimoon dinagdee misoomaa qabu maal akka ta'e gareen irratti mari'adhaa.

Biyyi keenya abbaa qabeenya uumamaa fi hambaalee seenaa hedduu ti. Hambaaleen seenaa fi uumama boonsaa ta'an jiraatanillee karaa biraatiin immoo rakkolee baayyee qabdi. Qabeenya uumamaa qabaannullee humna namaa hojiidhaaf kaka'umsa qabuu fi dandeettii kalaquu qabu uumuun waan hin danda'anneef biyyi teenya addunyaatti hiyyummaadhaan kan beekantu taatee jirti. Hiyyummaan jibbisiisaan kun biyyaa fi lammilee

qaaneessaa tureera. Baroota dheeraaf hiyyummaa nu waliin ture kana itti qabsaa'anii mo'achuudhaaf mootummaan imaammataa fi tarisiimoo misoomaa bu'a qabeessa ta'e diriirseera.

Imaamannii fi tarsiimoon misoomaa kun galma akka gahuu danda'u lammii tokkoon tokkoon isaa cimee barachuu fi hojjachuun biyya isaa misoomsuuf itti gaafatamummaa qaba. Itti gaafatamummaa idilee qabu bahuu qofa osoo hin ta'in tajaajila tolaan kennamu keessattis hirmaachuun toftaa hiyyumaan ittiin dhabamsiifamu keessa isa tokkodha. Dhimmi kun "Dhimma mootummaa ti "jechuu manna, dhimmi kun anallee na ilaallata jedhanii hirmaachuun bu'a qabeessummaa imaammataa fi tarsiimoo misoomaa mootummaan baase cimsa.

Gilgaala-9

Gaaffilee armaan gadiitiif deebii kennaa

1. Sadarkaa maatii, naannoo, fi biyya-aatti wantoota mallattoo hiyyummaa ta'an irratti gareen mari'adhaa
2. Hiyyummaa dhabamsiisuuf lammiilee irraa maaltu eegama?

5.4.2 Tajaajila Tolaa Manaa Fi Mana Barnootaa Keessatti Kennuu

Fakkii 5.7 Tajaajila fedhii irratti hundaa'e kennuun dirqama lammummaa ti.

- **Fakkiiwwan kunniin erga maalii dabarsuu?**

Mana, naannoo keenyaa fi mana barnoota keessatti gochaaleen tajaajila tolaa hedduutu jiru. Gabatee armaan gadii keessatti muraasa isaanii dhiye-essuuf yaalaameera.

Mana kessatti	Naannootti	Mana barnoota keessatti
<p>1. Ajaja maatii eeguu qofa osoo hin ta'in dursanii karooraqop heeffachuun, Itti gaafatamummaa dhuunfaa fi garee bahuu.</p> <p>2. Mana jireenyaa fi dallawaa isaa qulqullinaan eeguu fi fedha ofitiinmidhag-aina isaa eeg-uu</p>	<p>1. Namoota gargaaraa hin qabne, humna dhabeeyyii fi jaarsolee kunuunsuu</p> <p>2. Hiriyoota qe'ee waliin qulqullina naannoo eeguu Namoota ollaa fi firootaaf amma danda'ameen tajaajila kennuu</p>	<p>1. Mana barumsaa keenya keessatti miseensota gumii siiviksii ta'anii tajaajila kennuu</p> <p>2. Qulqullina mana barmusa keenyaa fi midhaagina isaa eeguu</p> <p>3. Barattoota gara amala godhee deemaa jiran gorsuun jijjirama amalaa akka fidan deggaruu</p>

Gilgaala- 10

1. Naannoo fi mana barnootaa kee keessatti hojiiwwan tajaajila tolaa dhuunfaan yoo kennitan na gamm-achiisa jettan tarreessaa.
2. Ilma namaatiif tajaajila tolaa kennuun namoota seenaa isaaniin beekamoo ta'an keessaa isa tokko filachuun waayee nama sanaa namoota gaafachuun yook-iin kitaaba dubbisuun hiriyoota keessaniif ibsaafii

5.5 Lammummaa

5.5.1 Karaa Lammummaan Ittiin Argamu

- ***Lammummaa jechuun maal jechuu dha? Kanaan dura barumsa barattan yaadachuun hiriyo-ota keessanitti himaa.***

Lammummaan karaa dhalootaa yookiin seeraan kan argamu jedhamee iddoo lamatti qoodama. Namni tokko abbaa fi haati isaa yookiin lamaan isaanii keessaa inni tokko Itoophiyummaa qabaachuu isaatiin /ishiitiin (lammii Itoophiyaa irraa dhalachuu isaatiin) qofa mirgi lammummaa ni eegamaaf. Maatiin isaa/ishee /biyya alaa kan jiraatan ta'us mirga lammummaa argachuu wanti isa dhoowwu hin jiru. Karaan lammummaan ittiin

argamu lamaffaan, lammummaa seeraan argamu jechuun beekama. Namni lammummaa biyya alaa qabu tokko fedha isaatiin lammummaan Itoophiyaa akka kennamuuf mootummaaf gaafii yoo dhiyeessee fi seerri biyyattii wanti gaafatu guutuun isaa yoo mirkanaa'e mirga lammummaa argachuu ni danda'a.

Gilgala- 11

Gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Akka heera Itoophiyaatti karaa lammummaan ittin argamu meeqa?
2. Mirgi Lammummaan dhalootaan argamu mirga lammummaa seeraan argamu irra wanti adda baasuu maal dha?
3. Namni lammii Itoophiyaa irraa dhalate tokko, Itoophiyaa keessa jiraataa lammummaa Itoophiyaa hin barbaadu jechuu ni danda'a?

5.6 Alaabaa Biyyoolessaa

5.6.1 Alaabaa Fi Hiika Faajii Biyyoolessaa

Fakkii 5.8 Alaabaa Biyyoolessaa Itoophiyaa

- **Faajiin biyyoolessa alaabaa keenyaa irra jru ergaa maalii dabarsa?**

Alaabaan kun,

Gammachuu waliin jireenyaa, oduu injifannoo

Yaa boonsituu biyyaa, walabummaa ummataa

Alaabaan tun yoomiyyuu haa jiraattu

Yeroo hunda haarawaa moofotee hin beektu

Abdii laliiftuudhaa abaaboo fi firii

Jaalala wareegama miidhaaginaibsituu Gammachuu irraa kan ka'e eenyutu hin boonye

Walabummaa biyyaatiin eenyutu hin boonne

Alaabaan teenyalteen argatte kabjaa

Gammacuun keenyaltee garmalee cimeera.

(Madda:-I Taaddala Gadilee Tsag-gaayee, Tiniqniq 1993)

Gigaala- 12

Bu'uuruma walalootiin gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Ergaan walalichi dabarsuu bar-abaade maal dha?
2. Walaloo kana keessatti hiikni bifoota alaabaa teenyaa akkamitti ibsame?
3. Yeroo alaaban keenya injifannoon haaga'u miirri dawwattootaa maal fakkaata? Miirri kun akkamitti ibsame?

Alaabaan biyyoleessa Itoophiyaa jalqaba magaariisa, gara jidduutiin keelloo, gara gadiitiin diimaa ta'ee walakkaa isaatti immoo faajii biyyooleessaa akka qabaatu heera mootummaa keewwata 3 irratti tarreeffamee kaa'ameera. Halluun sadeenuu wal qixa ta'anii kaa'amu. Halluun sadeen alabaa keenyaa hiika mataa isaanii qabu. Haala kanaan:-

Magariisni badhadhinaa fi lalisa yoo bakka bu'u keellon immoo abdiif hawwii bara dheeraa agarsiisa. Halluun diimaan immoo gootummaa fi wareegama bakka bu'a. Walakkaa alaa-bichaatti faajiin biyyooleessaa sararoota walqixa ta'anii boca urgii qabaniin qophaa'ee jira. Qaanqeen urjii irraa

facaatu ifaan mul'ata. Urjichi kan bocame halluu warqee qabuun yoo ta'u gitni cuquliisaa sabni, sablamoonnii fi ummattoonniif fi amantiiwwan adda addaa Itoophiyaa, walqixummaa fi tokkummaan waliin jiraachuuf abdiif qaban agarsiisa.

Gilgaala- 13

Gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Halluu guutuu alaabaa fi faajiin Itoophiyaa qaban ibsaa.
2. Hiika halluu alaabaa Itoophiyaa tokko tokkoon ibsaa?
3. Hiika faajiin biyyooleessaa qabu gabaabinaan ibsaa.

© MOE, FDR
Not to be reprinted

Xumura Boqonnaa

Jaalala biyyaa cimsuuf wantoota barbaachisaan keessaa maalummaa mirga dhuunfaa fi garee, hojmaatni loogummaa akka hin jiraanne dhuunfaan gumaacha gochuun barbaachisaa ta'uu isaa, seenaa naannoo fi biyya ofii cimsanii beekuun barbaachisaa ta'uu isaa hubattee jirta. Gocha farrummaa fi miidhaa qaban irratti qabsaa'uun jaalala biyyaa cimsuun ni danda'ama. Keessattuu meeshaalee waliin itti fayyadamanuuf of eegannoo gochuun tokkoo tokkoon lammii irraa kan eegamu dha. Haalli namummaa keenya ittiin ibsinu keessa inni tokko amala gaarii qabaachuun gocha fakkeenya gaarii ta'u raawwachu dha. Wantoota adda addaa miira quuqama hin qabnee fi maaltu nagalche jechuun bira yoo dabarre naanna'ee naanna'ee miidhaan isaa numa irratti deebi'ee calaqqisuu ni danda'a.

Biyyi keenya hiyyummaa keessaa akka baatu tokkoo tokkoon lammii gahee mataa isaa qaba. Imaammataa fi tarsimoo misoomaa mootummaan baase raawwachiisuu irratti lammiileen hundi hanga humna isaanii gumaacha gochuun qabu. Mana jireenyaa keenya, naannoo fi mana barnootaa keenya irraa eegalee, hawaasa tolaan tajajiluun dirqama lammummaa ti. Lammummaa dhalootaanis ta'e seeraan argamuun dirqama nurraa eegamu raawwachuudhaan gahee dhuunfaa fi garee bahuun dirqama lammii hundaa ti.

Alaabaa biyyooleessaa fi faaruu biyyooleessaatiif kabaja kennuun barbaachisaa waan ta'eef lammiin kamiyyuu kana raawachuutu irraa eegama.

JECHOOTTA IJOO

Ardii- Uumama lafaa (FknTulluu, sulula, laga, dirree wkf.)

Loogii – Gocha karaa maleen nama fayyaduuf raawwatamu.

Mallattoolee seenaa- Ragaalee dhaabbataa seenaa fi aadaa ummata biyya tokkoo ibsan dha.

Malaammaltummaa – Gocha nama biroo ykn mataa ofii fayyaduuf seeraan ala raawwatamu

Walaloo ummataa- Walaloowwan ummataa dhaloota irraa gara dhaloota itti aanutti darbanii fi barreessaan isaanii hin beekamne.

Imaammataa fiTarsiimoo – Seera, dambii fi qajeelfama mootummaan baasu

Sona – Hawaasni tokko gaarii dha jedhee kan qabatee jiru.

Isaakwutii –Dargaggeessa fedhaan naannoo fi hawaasa isaa tajajiluuf waadaa galee fi tolaan tajaajila kennaa jiru

Daawwannaa- Hambaalee seenaa, meeshaalee gurgurtaa ykn hojii kalaqaa ifatti ummataaf bifa agarsiisaan (egzibiishiniin) dhiyaatu

Milkaa'aa – Nama gochaan ykn hojiin bu'a qabeessa ta'e

Namummaa –Amala ilmi namaa uumama kan biroo irraa adda isa taasisu

Gaaffilee keessa deebii

I. Gaaffilee armaan gadii sirrii yoo ta'an 'dhugaa' sirrii yoo hin ta'in 'soba' jechuundeebisaa.

1. Barmaatilee boodatti hafoo fi yeroon itti darban farra guddinaa ti.
2. Iccitii eeguun amala nama cimina qabuu ti.
3. Gochaalee tajaajila tolaaf qajeelfama kennuu kan qabu mootummaa qofa dha.
4. Imaammataa fi tarsiimoon misoomaa mootummaan baasu raawachuu kan qabu waajjiraalee mootummaa keessatti qofa dha.

II. "A" jalatti kan barreeffamaniifa "B" jala kan jiran keessaa filachuun firoomsaa

"A"

"B"

1. Umrii malee heerumuu	A. Ilaalcha dimokraatawaa
2. Mallattoo jaalala biyyaa	B. Dhimmoota Ciminaa fi of eegannoon qabaman
3. Malaammaltummaa	C. Ardii qabaman
4. Lammummaa	D. Mataa oftiiif yookin faaydaa nama biraatiif jecha gocha seera dhabeessa ta'e raawwachuu
5. Yaada sababaan osoo hin deeggaramin kennamu	E. Barmaatilee miidhaa qaban
6. Iccitii	F. Garaagarummaa uuma
7. Loogii	G. ummata kabajuu
	H. Biyya tokko keessatti lammí seera qabeessa ta'uu
	I. Gocha badaa

III. Gaaffilee armaan gadii iddoo duwwaa irratti jecha ykn gaalee sirrii ta'een guutaa.

1. Mirgi dhalootaan yookiin seeran argamu _____ dha
2. Gochi nama biraa ykn biyya miidhuu danda'u _____ jedhama.

IV. Gaaffilee armaan gadii deebii sirrii ta'e filachuun deebisaa

1. Gochaaleen lammii biyya koo nan jaladha jedhu irraa eegaman
 - A. Aadaa fi afaan hawaasaa kabajuu
 - B. Kaka'umsa hojii qabaachuu
 - C. Loogiin hojjechuu dhiisuu
 - D. Hundi debi dha.
2. Hiyyummaa biyya keenyaaf sababa ta'uu kan danda'u
 - A. Qabeenyaa uumamaa dhabuu
 - B. Hanqina bishaanii
 - C. Aadaa hojii cimsuu dhabuu
 - D. Gargaarsi xiqqaachuu
3. Meeshaalee walee ta'an kunuunsnuu kan qabnu
 - A. Seerri waan nu dirqisiiseef
 - B. Miidhaan waan keenya ta'eef
 - C. Qabeenyi biyyaa akka hin qisaasne
 - D. Hunduu deebii dha.
4. Dantaa dhabummaa kan hin ibsine
 - A. Balfaa iddoo adda addaatti gatuu
 - B. Mana fincaanii seera malee itti fayyadamuu
 - C. Qabeenya walee mana barnootaa seeraan itti fayyadamu.
 - D. Deebiin hin kennamne
5. Tajaajila armaan gadii kessaa isa kamtu tajaajila tolaan kenamuu dha?
 - A. Maatii fi barsiisootaaf ajejamuun dirqama ofii bahuu
 - B. Yeroo barumsaatti haalaan fayyadamuu
 - C. Jaarsolii fi humna dhabeeyyii kunuunsuu
 - D. Heera mootummaa biyyattiitiif ajejamuu
6. Hattuu fi nama loogiin hojjetu saaxiluun
 - A. Gahee poolisii qofaa dha.
 - B. Qaama seeraa qofa kan ilaalu dha.
 - C. Dirqama lammii kamiyyuu ti.
 - D. Hunduu deebii dha.

V. Gaaffiilee armaan gadiif deebii gaggabaabaa kennaa

1. Mirgaa fi dirqama lammii hunda irraa eegaman keessaa lamaan isaanii eeraa.
2. Gochoonni badaa fi miidhaa qaban dhiibbaa guddina dinagdee irratti geessisan ibsaa.